

Румена Бужаровска и Радмила Гикић Петровић

ЈА ЈЕСАМ ЖЕНА КОЈА ПИШЕ

Радмила Гикић Петровић: *За чишаоце часописа Поља било би занимљиво да нам нешто кажете о Вашем детињству, рођењима и школовању. Дете сте професора и са њима сте често путовали, углавном по Америци. Ако идемо уназад, од које године памтите себе?*

Румена Бужаровска: Најранија сећања подударају се са нашим првим путовањем у Америку, у Бостон, где ми је отац добио Фулбрајтову стипендију. Имала сам непуне четири године. Живели смо у згради са другим странцима – породицама из Непала, Бразила, Јапана, Нигерије и Србије. Не знам како, али с мојим родитељима се дружило и неколико Францускиња и Американки с којима сам још увек у контакту. Сећам се да ми је Ени, Францускиња, поклонила малог ружичастог пластичног понија са ружичастом гривом пре него што смо отишли. Са породицом из Србије остали смо дуго у контакту. Они су имали девојчицу неколико година старију од мене, с којом сам замишљала да причам српски јер сам завршавала све речи са „у“. Она се жалила да ја њу све разумем, а она мене не. Сећам се да сам имала утисак да је Ана – тако се звала шестогодишња девојчица – јако прогресивна јер није звала родитеље „мама“ и „тата“ него Дивна и Дејан. Енглески сам учила са комшиницом Мелисом из Бразила, која је имала седам или осам година. Изигравајући учитељицу, показала ми је играчку једним штапићем и рекла је: „This is a toy.“ Заљубила сам се у њеног брата, старијег момка – тада ми је изгледао одрастао, а имао је само десет година – који се звао Муриљо. Сваки пут кад би обратио пажњу на мене, мислила сам да се нешто чаробно дешава између нас. Добила сам вашке, пренела ми их је девојчица из Непала која је имала екстремно дугу косу. Њени родитељи су били против хемијских шампона који уништавају вашке. Било ми је узбудљиво да улазим у маркете, јер све те ствари које ми нисмо имали у Југославији – шарене бомбоне, жваке, чоколаде и чипс – биле су постављене на мојој висини (као што је данас и код нас). Сваки одлазак у *Макдоналдс* био ми је празник и једва сам чекала да добијем хепи мил.

Р. Г. П.: *У детињству сте, као и све девојчице, сањарили о ђлуми, чак сте ђлумили у позоришћима у Америци, где сте и завршили средњу школу. Да нисте књижевница, шта бисте волели да budete?*

Р. Б.: Не знам где сте ово чули, али тачно је. Хтела сам да глумим у позоришту због осећаја који још увек имам пре него што представа почне: као да сам у сну или у некој чаробној кутији. Хтела сам да и ја будем део те магије и идеализовала сам позоришну културу код нас, која је и дан-данас на ниском нивоу. Кад сам схватила да глумци импровизују и да уопште не читају књиге, била сам запањена. Након што сам упознала једног америчког режисера који је радио на Охридском лету, била сам очарана атмос-

фером – представе се играју испред прастаре Цркве Свете Софије у току летњих ноћи – пожелела сам да и ја будем режисерка, али рекли су ми ако желим да будем режисер требало би да много тога знам и читам, што је некако значило да ја то не могу, да не знам много и да не читам много, што није било тачно. Нисам веровала у себе и мислила сам да нећу успети у тим професијама које сам сматрала „тешким“ (лекарка, режисерка) јер тако су ми друштво и породица говорили. Занимала ме је медицина и јако сам волела биологију, али и то су ми рекли да не могу радити. Сада знам да су то „мушке“ професије и да моја породица није веровала у мене зато што сам била девојчица, увек ме је некако штитила, чиме ми је заправо наносила штету. Нису хтели да будем глумица јер то су повезивали са развратним животом. У Америци сам добила главну улогу у једном мјузиклу у једној драмској летњој школи и поред тога што нисам била Американка – мјузикл је био глуп, музика још гора, али свеједно, имала сам главну улогу. Након премијере родитељи су ми рекли да је представа била јако глупа. Није да су то намерно урадили, него су једноставно добронамерно следили неке друштвене матрице. Иначе, није ми на памет пало да могу да будем списатељица, јер то уопште није било професија. Мислим да се данас бавим феминизмом зато што не желим да се девојчице устручавају у избору професија и будућности као што сам радила ја. Било ми је тешко изаћи из тог затвора и нећу да се то дешава следећим генерацијама.

Р. Г. П.: *Пре неіо шііо сііе објавили ірву књиіу ірича, боравили сііе на резиденцијалном іроіраму за іисце у Бечу. Іііак, Ви сііе већ шіада имали објављене іриче у часоііисима. Срђан Ваљаревић објавио је сјајну књиіу Кому о свом боравку, а каква су била Ваша искуствa?*

Р. Б.: Пријатељ из Македоније кога сам упознала случајно на једном тулуму, а сада је новинар за *Волсїриш цернал*, послао ми је линк за стипендију јер је тада живео у Бечу. Нисам веровала да ћу добити стипендију, али како се никад нисам у животу пријављивала за нешто слично, рекла сам да немам шта да изгубим, па сам послала три приче. И добила сам одговор да су ме примили. Боравила сам два месеца у Бечу и тада сам научила да није страшно рећи да сам списатељица, да то јесте мој легитимни идентитет, и да ако га желим задржати морам више и боље да пишем. То што су ми у *Кулшур коншакш*у дали шансу, а нисам била ауторка која је већ објавила књигу, схватила сам јако озбиљно, као неки тип обавезе, па сам након тога објавила прву збирку прича у Македонији. Збирка је јако добро прошла, што ме је опет изненадило.

Р. Г. П.: *Из збирке Осмица је ірича „Не ілачи, шіаіа“, шіаміана у едицији Мала кутија, іде су и још іри Ваше іриче. Да ли имаше доіовор са издавачем да се и код нас објави шіа књиіа?*

Р. Б.: Јесу, мислим да је једна од њих „Тинин проблем“, мени посебно драга прича (о девојци која иде код гинеколога у државну болницу). Преговарамо са издавачем у Србији – Воока – да то објавимо код њих. Чак размишљам о томе да направим неки избор из две прве збирке, јер тамо има и неких прича које не бих објавила из данашње перспективе.

Р. Г. П.: *На Филолошком факултету іредајете америчку књижевност і превођење. Свеіозар Кољевић, анілисша, каже да „ірофесори коју се сііроіо држе оноі шііо іііше у*

тексту и историчари који схватају условности сваког поимања одређених историјских прилика, моли би заједнички да буду неко идеално становиште с које би се исти роман могао посматрати у разноликости својих могућих значења". Када сте у улози предавача на факултету, да ли се строга држите текста, романа, или имате и своју интерпретацију?

Р. Б.: Увек има више од једне интерпретације текста – рецимо, сад смо радили новелу Мелвила, *Bartleby the Scrivener*, која има толико много интерпретација да је немогуће да се о свему прича. Некад дајем задатке студентима па они разматрају различита читања, а често се држим оног читања које је мени блиско. Што не значи да је то „право“ читање, јер таква ствар не постоји.

Р. Г. П.: Такође, Кољевић се занимао и за вантекстуалне елементе када је писао о Лоренсу, Вирџинији Вулф, Фокнеру, итд. – и преумеравао своје виђење на истраживање биографских података, истраживање веза између аутора и дела. Да ли Ви углавном видите роман као основу, или доунаваште теоријске основе и из биографије писца?

Р. Б.: Одувек сам волела да читам биографије писаца. То је као кад скролујем на Википедији код неког лика који ме занима да видим шта пише у „personal life“. Мислим да људи који тврде да их не занимају биографије писаца лажу, покушавајући да нам прикажу да их не занима свакодневница него узвишеност књижевног текста. Али књижевност јесте о интимним животима људи. И то је једна врста трача. Тако да никада нећу лишити студенте пикантерија из живота писаца – што не значи да је то у вези са текстом, или да је нешто што они морају да знају. То је једноставно начин како приближити текст, контекст и време студентима.

Р. Г. П.: Шта је био филм за насљанак књије Мој муж?

Р. Б.: Још једна лоша песма неког македонског песника коју сам прочитала. Сетила сам се како ми је било кад сам волонтирала на фестивалу Струшке вечери поезије и кад сам морала да трпим оне песнике које су читали свашта што није ваљало, али који су се понашали као да бог говори кроз њих. Толико их је било да је то страшно, а чак и мноштво наших канонизованих, популарних или награђиваних песника често пише ужасно, и та поезија, о томе како они пишу, као да је то врхунско достигнуће. Замисљала сам како је то кад си супруга таквог егоистичног егзибиционисте, и онда сам схватила да је слично и са другим професијама, да се жене идентификују преко својих мужева или деце, али не и преко својих професија, као мушкарци у нашем друштву. Ту прву причу „Мој муж, песник“ заиста сам написала у једном даху – била сам баш нервозна – а онда су кренуле и друге приче.

Р. Г. П.: Како шумачице што је Ваша књија Мој муж одјекнула на југословенским просјорима?

Р. Б.: Македонија је земља с којом остатак бивше државе нема неке озбиљне проблеме, а и има довољно културних и историјских разлика, укључујући језик, да би остали бивши Југословени могли да рачунају нас за стране, чак понекад и мање вредне. Па тако, можда је лакше идентификовати се у мојим причама, при томе не осећајући да је

то домаћа критика – имамо исте проблеме, делимо исту историју двадесетог века, имамо исте проблеме, а опет нисмо исти. Често се егзотизује мој идентитет – с југа сам, тамо се пева, храна је добра, увек је сунчано – па то, заједно са чињеницом да сам била релативно млада кад је књига била објављена, људима је вероватно било симпатично.

Р. Г. П.: *У књизи прича Мој муж, условно речено, главни мојо је женска пошчињеност. Жена је увек погређена и мужу и деци, и браку и љубавним везама, и послу. Међу њим, Ваши женски ликови нису искрени?*

Р. Б.: Прво, људи генерално нису искрени. Друго, зашто би неко ко је потчињен то јавно признао? Обично се људи претварају да ствари нису такве као што јесу, да би преживели и опстали у друштву. Тако је и са женама у тим ситуацијама. Моје хероине нису савршене – далеко од тога – а то можемо да видимо кроз њихове приче у првом лицу. Иза онога што причају види се стварна ситуација. Покушавам у тим причама да саздам атмосферу у којој је емпатија читаоца на страни хероине.

Р. Г. П.: *У једном разговору с ње рекли да цените једноставност у писању и да знате начин на који аутор може да нам исприча јуно о ликовима, њиховим међусобним односима, користећи при томе само најоштрије, а да читаоци сами откривају слојеве приче. Да ли то значи да Ви и не зајочињате причу док не имате целу њену структуру у виду?*

Р. Б.: Да, тачно знам структуру и крај приче, иначе не пишем уопште. Некад ме наратив одведе негде где нисам очекивала, а и често се ствари мењају у току писања. Али увек тачно знам циљ писања. Не волим писати само онако, да бих имала утисак да нешто радим, или да себе обмањујем, да све што напишем може да буде вредно, тј. не волим скрибоманију.

Р. Г. П.: *„Кућа нам се распада“, из приче Купине симболично је мојо и осушалих прича, али се ипак ништа у кући не мења, као ни меншалих људи, зар не?*

Р. Б.: Па, не бих се сложила. Ипак то је прича која има „срећан“ крај: хероина доживљава малу епифанију кроз ненамерну сестринску подршку. На крају приче, све је у реду, што значи да јој се кућа ипак више не распада. Верујем да се људи и друштво мењају, и то набоље. Погледајте само какав је прогрес постигнут у сфери феминизма током последњих стотину година, па и кад су у питању остала људска права.

Р. Г. П.: *„С Македонијом низбрдо иде и хлеб. Он је као и народ, ем сиромашан, ем живлав, не може да се жваће.“ Били с ње учесница Шарене револуције, колико је за Вас важно да учествујете у друштвеним променама у својој земљи?*

Р. Б.: Јако ми је битно. Битна ми је одговорност индивидуалца, али свесна сам да нема сваки индивидуалац могућност да реагује јавно и да се бори за своја права. Зато људи који то могу, рецимо интелектуалци, професори и сви они који су друштвено привилеговани имају већу одговорност да гурају промене и да мењају друштво.

Р. Г. П.: *Едвард Саид у књизи Оријентализам износи тезу о ушатању малих књижевности у велике и њихово неситање са маје свећа. Мали треба да се одују, и да се науче – уметностии уицаја. И Црњански је рекао: „Велики нас не читају.“ Да ли је, значи, моуће убедити друје у соистивене иншере и вредности?*

Р. Б.: Преферирам да не размишљам о томе. Знам да долазимо из мале, небитне земље и да нам је то аутоматски „минус“ што се тиче нашег успеха. Али нема везе. Не радимо да бисмо били успешни. Постоји поента у томе да људима с којима живиш и друштву у којем функционишеш пружиш задовољство. Зато и не пишем да ме свет разумје, да будем лако преводљива и, рецимо, „доступна“ западном свету: као што сам се ја навикла читати и изговарати имена ликова, као што сам научила топониме, као што сам сама пуно научила о контексту земаља чију књижевност сам читала, тако могу и они научити и разумети. Оригиналност књижевности је ионако у локалном идиому.

Р. Г. П.: *Да ли Ви намерно шемаџизујете приче о женама, приче из женске перспективе, с обзиром на то да је књижевни канон мушки и да се ми идентификујемо с њима?*

Р. Б.: Јесте. Стремим да допринесем нормализацији женских искустава, њиховом детабуизовању и прихватању.

Р. Г. П.: *У књизи Никуда не идем на неки начин присујна је и тема емиграције, они тамо и они овде када се случајно враће. И у данашњој македонској лијератури присујна је тема економске и присилне емиграције у западни свијет. Ваш дискурс у овој књизи је сасвим другачији, рекли бисмо, иновативан?*

Р. Б.: Хтела сам просто да вежем приче некаквом тематиком, да би збирка била компактнија – не само различите расуте приче. Онда сам схватила да су ми приче везане економском емиграцијом и односом ми / странци, тако да сам се фокусирао на ту тематику. То нас окупира у овом тренутку – не постоји интимна судбина тренутно у Македонији која није некако везана са емиграцијом блиске особе или жељом за одлазак. Млади сањаре о емиграцији чак са дванаест година, мрзећи своју средину зато што је то постало и модерно. Ја не говорим да је наша земља лака за опстанак, и да би људи требало да остану ту – мада било би добро кад би неки људи схватили да су некад њихова апатија и неодговорност разлог за то што је стање катастрофално – али тврдим да и људи који имају услова за добар живот једноставно одабирају да говоре како овде нема будућности и како је свуда другде боље, осим ту.

Р. Г. П.: *Ви сте једна од иницијаторки покрета MeToo (#СеаКажувам) у Македонији који је 2017. године уздрмао свијет исјовесница жена које су одлучиле да јавно пријављују насиље које су доживеле у мушко-женским односима. Код нас се о том покрету мало зна. Које су основне идеје, шта се до сада десило?*

Р. Б.: Кренули смо са идејом да дамо могућност женама да говоре о сексуалном насиљу или узнемиравању које су доживеле од неког ко је у позицији моћи. Жене су масовно писале своја искуства, што је био показатељ колико се мало прича о оваквом насиљу у друштву и колико су жене биле жељне да испричају све што им се догодило. На самом почетку реакције су биле класичне: неверовање, „зашто ниси раније рекла“, „требало је...“, „ти си крива“ итд. Али након огромне дебате на друштвеним мрежама, људи су се ипак сензитивизирали, тако да кад смо покренули другу акцију #сегакажувам #каденеодам ове године о насиљу које жене трпе на јавном простору, видело се да је друштво прешло на другу разину свесности кад је реч о родним питањима. Иначе, у првој акцији

испоставило се да су сексуално насиље и узнемиравање код нас највише присутни у образовним институцијама, тј. да су девојчице у школама и девојке на факултетима најчешће биле жртве тог типа злостављања од стране њихових наставника и професора.

Р. Г. П.: *Како сѐ се Ви изборили за „сојсѝвену собу“?*

Р. Б.: Феминисткиње пре мене избориле су се за то да имам сопствену собу. Баш сам им захвална.

Р. Г. П.: *Драги ѝисци су Вам Синѝија Озик, Џамѝа Лахири, Лидија Дејвис, Ени Пру, као и Фланери О'Конор. Али, са ѝосебним ѝијеѝеѝом ѝовориѝе и о Алис Манро?*

Р. Б.: Јесте, то је мени савршенство у причи. Дивим се свакој њеној реченици.

Р. Г. П.: *Преводили сѝе Куѝија, и Луиса Керола, и Каѝоѝеа, Буковскоѝ... да ли је ѝо био Ваш избор, ѝреѝорука издавачима; колико су наведени ѝисци и Ваша чиѝалачка лиѝе-раѝура уѝиѝали на Ваш рад?*

Р. Б.: Одабрала сам Куѝија, а све ми је друго било понуђено, па сам прихватила – било је и много тога што нисам прихватила. Одувек сам хтела да преведем Керола, па ето добила сам прилику да преведем обе Алисе. Сада преводим један роман савременог канадског писца Ијана Рида, а конкурисала сам и за превод збирке прича Фланери О'Конор, која још увек није преведена на македонски. Тај период превођења ме обично „загреје“ за писање. Не постоји дубље читање текста од самог превођења, не постоји дубљи процес проматрања властитог језика (добро, можда хиперболизујем).

Р. Г. П.: *Понеко од нас ѝамѝи ѝричу Приѝигина, на ѝему лезбејки, коју сѝе јавно ѝро-чиѝали, а онда су уследиле ѝокуде. Подсѝѝиѝе чиѝаоце Поља шѝа се све ѝо око ѝе ѝриче доѝађало.*

Р. Б.: Заправо, нисам јавно прочитала причу, него сам испричала причу. *Приѝиѝ* је фестивал причања прича, а задата тема (на предлог Круна Локотара) била је „како сам мојима рекла/рекао да сам геј“. Имала сам страшну трему због језика и бројне публике – око 700 људи – а и због тога што су ми пред сам почетак рекли да ће наступ бити емитован уживо на ХРТЗ. Невољно сам јавила партнеру да ме гледа, јер нисам знала да ли ће наступ бити успешан. Причу сам базирала на стварној ситуацији у Македонији, кад је тадашња опозиѝија обзнанила да су премијер и шеф обавештајне службе прислушкивали више од 10.000 грађана и кренула да објављује прислушкивање, материјале наших корумпираних политичара, чак је и неким новинарима и активистима дала фасѝикле са транскрипѝима и CD са ѝиховим разговорима. Измислила сам причу да сам се заљубила у неку храбру опозиѝиону новинарку – назвала сам је Марија, да буде генерично, иако смо обе биле у вези, а она је чак била у браку. Добила је своје прислушкиване материјале и оставила их у лаѝицу, након што смо нас две отишле на романтиѝни викенд на селу, а лагале смо да смо на службеном путовању. Искључиле смо телефоне, а кад смо их поново укључиле, испоставило се да је муж моје новинарке нашао фасѝиѝу са материјалима у којима су били наши еротски разговори, које је он онда објавио на Јутјубу. Мене је оставио партнер, њу муж, друштво нас је осудило и бавило се нашим разговорима уместо криминалом који се чује у политичким разго-

ворима. Људи у публици су поверовали у причу и испало је да је то моје аутовање. Али поверовали су и људи у Македонији, што ми је било чудно јер нису препознали неистините политичке делове у причи, што ми је показало да они уопште не прате тренутну ситуацију. Нисам очекивала да људи гледају ХРТЗ, али након наступа мој партнер је добио неколико забринутих позива од пријатеља који су га питали шта се догодило међу нама. Следећи дан је кренула прича на порталима да се универзитетска професорица аутовала уживо на хрватској телевизији. И онда су се људи заиста почели бавити мојом причом, уместо криминалним разговорима наших политичара.

Р. Г. П.: *Ви имате стални посао професорке, и захваљујући њему имате слободу и креативност. Да ли је могуће живети једино од писања?*

Р. Б.: У Македонији то није могуће. Рачунајте да нас је мање од 2 милиона и да је тираж једног издања књиге 500 примерака, а да су цене књига исте као у Србији. Сад рачунајте да од књиге добијате око 10%, или можда ако сте срећни добићете подршку од министарства које неће бити веће од 1000 евра. Да бисте опстали, требало би да радите и друге послове везане за писање. Али посао „уредника“ код нас још увек не постоји да би писци могли да раде и то упоредо са писањем. Бавити се преводњем је исто ризично, јер тржиште је код нас јако мало, цене су ниске, и издавачи традиционално експлоатишу преводиоце.

Р. Г. П.: *Да ли су књижевне награде у Македонији као и у Србији, ипакве да „углавном мушки писци имају тенденцију да једни другима дају награде“?*

Р. Б.: Списатељице нису биле на радару дуго времена. Тако да у друштву писаца као и у свим оним традиционалним књижевним манифестацијама доминирају мушки писци – који се међусобно подржавају и мислим да уопште не гледају на списатељице као на равноправне, па уопште не размишљају да их номинују, прихвате или награде. Недавно ми је један наш писац, рецимо, који редовно добија награде, честитао због тога што је нека жена у Црној Гори рекла да је читала мој „роман“. Мислио је да је урадио нешто фино, али заправо из његовог се коментара видело да ме он не схвата озбиљно. Тако је с писцима који руководе институцијама или манифестацијама – не рачунају нас за живе.

Р. Г. П.: *И за крај, прочитала сам да Вас један критичар пореди са Чеховом који „није пружио руку својим јунацима чак и када су се клањили над њимом јер није његов посао да им помаже већ их је нежно и поуздано, попут Харона, преводио на други обалу, осмлађујући нам, као ојомене, као одбачене љуштуре, њихове приче“ (Иван Миленковић, 15. јуни 2019, Данас). Једино бих се сложила са оним да Ви својим јунацима нисте пружили руку. Можда у новој књизи, ако нам откријете шта сада пишете?*

Р. Б.: Ево, открићу вам: тренутно ништа. Обично ми треба времена након последње књиге да сакупим нове идеје. Сваки дан нешто записујем, али то не значи да радим на некој формалној целини. Чека ме један сценариј за кратки филм, пробаћу да напишем и драму – иако не знам да ли ћу успети – а записала сам нове скице за приче, где видим да ме нешто вуче према хумору. Размишљам у том формату, па нећу никад престати да пишем приче.